

Södertörns högskola, Historia C, Kandidatuppsats 15 hp
Vårterminen 2014

Snusförnuft. J A Boman & Co och dess anpassningsförmåga

En företagshistoria om en tobaksfirma i
Göteborg år 1847-1915

Av: Camilla Winqvist

Handledare: Lars Ekdahl

Abstract

This essay is a business history about the Swedish midsized tobacco company J A Boman & Co, previously Ferd Körner and Körner & Boman, which was part of the blooming tobacco industry in Sweden during the 19th century. One purpose of the essay is to fill a gap within both business history in general and the study of tobacco companies in particular, since they both tend to favor studies on larger companies. The other purpose is to find a methodological way to study a smaller sized, older company with very few sources from the actual company. The essay seeks to answer questions about the company's production history and how it changed over the years. The study takes use of both qualitative and quantitative methods to examine the company and how it developed over time. It is not an essay deeply embedded in theory, it rather seeks to use different theoretical approaches. One approach is a micro level macro theory, that claims that a company only can be understood through the macro level and that the company, itself being the micro level, can deliver exciting new findings that creates a deeper understanding for the macro level.

Throughout the essay, the company's production statistics are examined, and combined with newspaper articles, letters and previous academic works within the field, the essay closes in on answers to the questions that were introduced in the beginning. The examination of the company finds that the midsized company managed to survive through adaptability to its time and circumstances. The company chose to sell their products through merchants instead of directly to the consumers, unlike most of the other tobacco companies at the time. The methodological problem, which was part of the essay's purpose, was resolved by the combined method described earlier in the abstract, although the essay would admittedly have been better if there had been some papers left from the examined company.

Key words: business history, tobacco company, midsized firm, joint purpose, methodological, 1800s, production statistics

Nyckelord: företagshistoria, tobaksföretag, mellanstort företag, delat syfte, metodologisk, 1800-talet, produktionsstatistik

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Bakgrund.....	6
<i>Tobakens historia.....</i>	<i>6</i>
<i>Tobak i Sverige.....</i>	<i>7</i>
<i>Tobaksindustrin 1800-1900.....</i>	<i>9</i>
Forskningsläge.....	10
<i>Tidigare forskning om tobakshistoria.....</i>	<i>10</i>
<i>Tidigare forskning om företagshistoria.....</i>	<i>12</i>
Syfte och frågeställningar.....	13
Källor och källdiskussion.....	14
<i>Avgränsning och urval.....</i>	<i>16</i>
Metod och metodologiska reflektioner.....	18
Teoretiska utgångspunkter.....	19
Ordlista.....	21
Undersökning.....	22
<i>Ett företag skapas 1847-1858</i>	<i>22</i>

<i>Körners frånfälle och Johan A Bomans övertagande 1859-1878.....</i>	<i>25</i>
<i>Produktion, arbetarnas rättigheter och succession i familjen Boman 1879-1893.....</i>	<i>29</i>
<i>Boman är död, länge leve Boman 1894-1907.....</i>	<i>33</i>
<i>Ökad produktion och Tobaksmonopol, 1908- 1915.....</i>	<i>35</i>
<i>Arvet efter J A Boman & Co</i>	<i>37</i>
<i>Sammanfattning och slutdiskussion.....</i>	<i>38</i>
<i>Käll- och litteraturförteckning.....</i>	<i>41</i>
<i>Bilagor.....</i>	<i>45</i>
<i>Tabell 1.....</i>	<i>45</i>
<i>Tabell 2</i>	<i>46</i>

Inledning

Sommaren 2013 fick jag ett sommar/extrajobb på Tobaks & Tändsticksmuseet i Stockholm. Jag är uppvuxen i Stockholm och har bott i huvudstaden under hela mitt liv, men innan jag sökte jobbet kände jag varken till tobakshistoria eller att det har odlats tobak i Sverige – jag visste inte att det fanns ett museum som ägnats åt tobakens historia. Efter snart ett år som museivärd har en helt ny, dold sida av Sveriges historia visat sig. Inte bara har tobak brukats under en lång tid, även i Sverige, den har dessutom odlats i stor skala. Jag engagerade mig i jobbet och njöt av att berätta denna okända historia för människor i min omgivning – naturligtvis till deras odelade förtjusning.

När det blev dags för mig att välja ämne för min C-uppsats i historia så visste jag att jag ville skriva om tobak som ett sätt att ta vara på mitt nyfunna intresse. Eftersom Tobaks & Tändsticksmuseet drivs med ekonomiskt stöd från Swedish Match, vilket även är min arbetsgivare, kontaktade jag deras avdelning Educational and Heritage Affairs. De ville att jag skulle undersöka snusmärket General och dess skapare Johan A Boman.

Inledningsvis var det tänkt att uppsatsen skulle avhandla märket Generals marknadsföring, från de tidigaste åren fram till idag. Jag spenderade många timmar på Kungliga biblioteket i Stockholm, förgäves letandes efter reklam som inte existerade. Ytterligare fruktlösa timmar spenderades på Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv, där jag dock lyckades finna några priskuranter. Lyckligtvis insåg jag till slut att den uppsats jag först hade tänkt mig var omöjlig att genomföra. Tankar på en rent företagshistorisk studie började formas, men jag hade fortfarande problem med ett bristande underlag. Efter ovärderliga tips från min handledare Lars Ekdahl, började jag titta på statistik från BiSOS (Bidrag till Sveriges officiella statistik) och därifrån fick jag fram primäruppgifter från företaget som fanns tillgängligt på Riksarkivet. Det relativt tunna materialet jag hade från början kompletterade de rent statistiska uppgifterna, och jag tog mina första darrande steg in i ekonomisk historia – vilket var lite skrämmande då jag tidigare skytt kvantitativa metoder som pesten och, precis som många andra humanister, hade jag en hälsosam skepsis gentemot siffror och tabeller.

Den uppsats som läsaren snart ska ta del av är en företagshistorisk uppsats om företaget J A Boman & Co, tidigare Ferd. Körner och Körner & Boman. Uppsatsen undersöker företagets historia från starten 1847 till år 1915 då Tobaksmonopolet tog över rörelsen.

Bakgrund

”**Tobak** (spanska *tabaco*, antingen ett ord av arabiskt ursprung – jämför arabiska *tubbāq*, benämning på en medicinalväxt – som vid upptäckten av Amerika överförts att gälla bruket av tobak, eller ett ord upptaget ur ett inhemskt språk på ön Hispaniola), *Nicotia* *’na*, släkte potatisväxter med drygt 70 arter, de allra flesta i Amerika, andra i Afrika, Australien och på Stillahavsöarna. De är ett- eller fleråriga örter, sällan buskar med stora, hela blad och tratt- eller rörlika blommor med bräm i toppställda, klaselika knippen. Frukten är en mångfröig kapsel. Ofta är hela växten klibbig av körtelhår. Den innehåller giftiga alkaloider, främst nikotin.”¹

Tobakens historia

Ingen kan med säkerhet säga när och exakt var tobak brukades för första gången. Det tidiga tobaksbruket kan dock spåras till Syd-, Central- och Nordamerika för ungefär 8 000 år sedan, vissa forskare hävdar att det var tidigare respektive senare men de är alla överens om det geografiska området. Arkeologiska fynd har visat att olika ursprungsbefolkningar utspridda över området brukade tobak, från Sioux och Cheyenne i Nordamerika till azteker i nuvarande México och inkafolket i Peru. Det är troligt att tobakens primära funktion var för schamaner att ta kontakt med andevärlden, vilket torde ha underlättats av det faktum att nikotinhalten i den vilda tobaken, *Nicotiana Rustica*, var fem gånger högre än i den tobak som används idag i cigaretter och cigarrer.²

Europas, och i förlängningen resten av världens, första möte med tobaken är väldokumenterat. Vi känner alla till historien om hur Christofer Columbus och spanjorerna ville hitta en ny sjöväg till Indien och i processen turligt nog ”hittade” en ny världsdel. När Columbus och hans besättning landsteg på en av Bahamas-öarna den 12 oktober 1492, mötte ursprungsbefolkningen spanjorerna med artighet och gav dem gåvor, vilket enligt deras sed var det väluppfosttrade sättet att ta emot gäster. Bland gåvorna fanns tobaksblad, och Bartolomeus De Las Casas, en präst som var med på resan, dokumenterade att ursprungsbefolkningen rullade ihop tobaksbladen inuti majsblad och rökte dem. Fler och fler

¹ Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/lang/tobak>, tobak, hämtad 2014-05-24 kl. 20,13

² Loewe, Walter, *Petum optimum*, Norma, Borås, 1990, s 16-17

vittnesmål från sjöfarare och präster följde på denna, för dem, hitintills okända företeelse. Ibland beskrevs tobaken i cigarrform, ibland röktes den i pipor, tuggades eller så sniffades tobaken upp i näsan. Européerna blev bjudna att prova och tog med sig både vanan och plantan till den gamla världen.³

Plantan odlades under 1500-talet i botaniska trädgårdar runtom i Europa där den studerades noggrant, men tobakens verkliga popularitet kom först under århundradets andra hälft tack vare Jean Nicot, som även har fått ge tobaksplantan dess latinska namn. Jean Nicot var den franska ambassadören i Portugal och han tog med sig tobaken till det franska hovet. Katarina de Medici, den franska drottningen, led av svår migrän och Nicot rekommenderade henne att prova tobakspulver. Drottningens migrän försvann och luktsnuset blev högsta mode inom franska hovet och, som de flesta franska trender, anammades snabbt av adeln i hela Europa. Luktsnusets intåg sammanföll med piprökandets ökade popularitet som kom sig av Englands kolonialisering av Nordamerika, och sjömän tog med sig bruket till de europeiska hamnarna, och snart nådde tobaken även vårt nordliga land.⁴

Tobak i Sverige

Den första dokumentation som finns av tobak i Sverige är ett brottsmål från november 1616 där tre unga män står åtalade för att ha gjort inbrott i en affär, där de bland annat stal en knippe tobak.⁵ Det är förvisso den första dokumentationen, men det är troligt att tobaken gjorde sitt intåg årtal innan. I den akademiska världen visades samma fascination inför tobaksplantan som i övriga Europa. Sveriges första skrift om tobak var en disputation av Johannis Frank, med den latinska titeln *De præclaris herbæ Nicotianæ sive Tabaci virtutibus*, vilket betyder ”Om den nikotinska örtens eller tobakens härliga egenskaper”.⁶

Tobaken var dock inte endast hjärtligt mottagen i Sverige, framförallt kyrkan och prästerskapet såg tobaksrökningen som något högst omoraliskt och som en synd sänd från Djävulen.⁷ Tobaken röktes i pipor, och tobaksrökningen vann i popularitet både i städer och

³ Loewe, 1990, s 18

⁴ Loewe, 1990, s 19

⁵ Loewe, 1990, s 23

⁶ Munthe, Arne, 1940, ”Tobakens och tobakshandlingens historia i Sverige” i *Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska tobaksmonopolets tjugofemåriga verksamhet den 1 juni 1940, 1915-1940.*, Stockholm, 1940

⁷ Munthe, 1940, s 17

på landsbygden. Luktsnuset brukades främst i adliga kretsar runt hovet och tuggad tobak brukades av enkelt folk.⁸

Sveriges regering insåg att staten kunde öka sina inkomster rejält om de förstatligade produktionen och handeln med tobak inom landets gränser, vilket de gjorde genom ett tobaksmonopol som etablerades 1641. Det var tänkt att tobaksmonopolet skulle underlättas av den nyetablerade kolonin i Nordamerika, New Sweden, där den svenska staten skulle odla tobak. Den svenska kolonin kunde dock inte leverera en tillräckligt stor mängd tobak, vilket ledde till att den svenska staten fick importera tobaksblad från annat håll. Detta faktum, tillsammans med att den illegala handeln med tobak steg drastiskt, gjorde att drottning Kristina avskaffade monopolet år 1649. Idén om tobaksmonopol blossade upp och förverkligades i fyra omgångar under 1600-talet: 1651-1653, 1654-1660 och 1662-1685.⁹

Efter tobakens nyvunna frihet 1685 uppmuntrades en inhemsk tobaksproduktion av staten. Tobaksspinnerier växer fram, framförallt i södra och östra Sverige med en koncentration i Skåne. Många företagare såväl som arbetare inom den tidiga tobaksindustrin under 1600-talet var holländare och engelsmän. I takt med att tobaksfabrikationen växte, ökades följaktligen även efterfrågan på råvaran. Ett intresse för tobaksodling tog fart och år 1690 kom den första boken med råd om tobaksodling ut på svenska, *Adelig Öfning* av Åke Rålamb.¹⁰

Odlingen av tobak påbjöds år 1724 av den svenske kungen Fredrik I, som förkunnade att tobaksodling borde företagas i samtliga svenska och finska städer (Finland var en del av Sverige). Frön skulle delas ut till folket från Kommerskollegiet och en av de första tobaksodlarna var Jonas Alströmer, som är mest känd för att ha introducerat tobakens kusin, potatisen, i vårt land. Tobaksodlingar poppade upp lite varstans i Sverige och tobaksindustrin tog fart ordentligt under 1700-talet.¹¹ Det odlades tobak långt in på 1900-talet, men i betydligt mindre skala efter 1850, och den sista tobaksodlingen lades ner 1964 i Åhus.¹²

⁸ Munthe, 1940, s 20

⁹ Loewe, 1990, s 27-34

¹⁰ Munthe, 1940, s 62-67

¹¹ Munthe, 1940. S 69

¹² Loewe, 1990, s 50

Tobaksindustri i Sverige 1800-1900

Vid 1800-talets början var piprökning och snus fortfarande mycket populärt, men cigarren hade ännu inte gjort sitt intåg. År 1800 fanns det 65 tobaksfabriker med 645 anställda arbetare i Sverige och de tillverkade tobak till ett värde av 1 002 448 kr. Siffrorna över antalet fabriker växte inte särskilt mycket under 1800-talet, år 1897 finns det 93 fabriker. Produktionsvärdet och antalet arbetare ökar dock rejält och det kan härledas till en driftkoncentration inom industrin.¹³ Stockholm dominerar som den största produktionsstaden under hela århundradet, tätt följt av Göteborg och sedan Malmö.¹⁴ Cigarrer slår igenom runt år 1830 och produktionen ökar explosionsartat. 1830 tillverkas 60 kg cigarrer och endast 20 år senare tillverkas 66 215 kg. År 1897 produceras 654 589 kg. Den produktionsgren som ökar mest under 1800-talet är snuset som börjar stoppas i munnen i början av 1800-talet.¹⁵

Den tobak som tillverkades var primärt cigarrer, kardustobak, rull-och presstobak och snus, och produktionen var både tung och tidskrävande. Cigarrarbetet tog längst tid och var det tobaksyrke som krävde mest arbetskraft. Cigarrerna skulle rullas för hand och det fanns särskilda ”stripare” som hade till uppgift att dra bort nerven från de torkade tobaksbladen. Rull-och presstobak tillverkades genom att tobaken spanns i stora spinnstolar, och det var ofta minderåriga barn som hade till uppgift att assistera tobaksspinnarna. När tobaken var färdigspunnen rullades den ihop i stora rullar som sedan sändes till tobakspressarna. I pressen fick tobaken sin särskilda smak, som gavs av ”såsen”, ett hemligt recept hos de enskilda fabrikerna, som ströks på pressplåtarna där tobaksrullen pressades. De färdiga rullarna, eller flätorna, såldes som tuggtobak. Tobaken som användes till snus importerades till Sverige i stora träfat, torkades i ett dygn, krossades och maldes ned till ett fint mjöl som samlades upp i säckar. Snusmjölet blandades sedan med vatten, proportionerna vatten och olika tobakssorter var beroende på vilken färg det färdiga snuset skulle ha. Efter det ”svettades” snuset under ca 7 dagar i ett fuktigt utrymme och kunde sedan smaksättas efter önskemål, för att sedan blandas och svalna. När det var klart var snuset färdigt för packning.¹⁶

¹³ Munthe, 1940, s 108-109

¹⁴ Munthe, 1940, s 110

¹⁵ Munthe, 1940, s 108

¹⁶ Munthe, 1940, s 139-154

Forskningsläge

Tidigare forskning tobakshistoria

Inom tobakshistoria, dvs. studier och berättelser om tobakens användning och kultivering, finns det en hel uppsjö av såväl internationella som inhemska studier. Jag har valt att titta på de svenska studier och böcker som finns för att göra ett urval, då det skulle bli ett för stort material annars. Fördelen med att avgränsa till enbart inhemska studier har varit att ge en god kontext över den svenska tobakshistorien med dess särskilda egenheter. Historikern Arne Munthe har skrivit en del om tobakshistoria på uppdrag av Svenska Tobaksmonopolet, framförallt i *Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska tobaksmonopolets tjugofemåriga verksamhet den 1 juni 1940, 1915-1940*.¹⁷ Boken är en minnesskrift som gavs ut vid tobaksmonopolets 25-årsjubileum och består av två delar. Den första delen är den som har mest relevans för min uppsats och den avhandlar tobakens och tobakshandlingens historia i Sverige. Munthe går grundligt igenom olika händelser som har drivit tobakens popularitet framåt i Sverige och hur staten har förhållit sig till tobakskultivering och tobaksproduktion genom åren. Walter Loewe, som flitigt har anlitats av Swedish Match för att skriva om tobakshistoria, har skrivit boken *Petum Optimum*¹⁸, som med hjälp av olika anekdoter beskriver tobakens historia fram till dags dato. Loewe har även skrivit en serie med korta skrifter, *En liten svensk historia om ...*¹⁹, som kortfattat beskriver de olika sätten att bruka tobak; snus, röktoak, cigarrer och cigaretter samt en längre bok om tobaksspinnare och tobaksfabrikanter i Stockholm på 1600-talet.²⁰ Munthe är en historiker av sin tid, hans studier är akademiska enligt den tidens kriterier, men han använder ingen teori för att förklara sitt resultat och problematiserar sällan. Trots det är hans studie av tobakshistoria den mest omfattande som gjorts i Sverige, och därför är hans resultat mycket viktiga. Loewe å sin sida är en författare av modern tid, dock en populärhistorisk sådan och använder sig således inte heller av teori eller problematisering när han skriver sina böcker. Loewes böcker är, precis som Munthes, mycket informativa och ger en god överblick över svensk tobakshistoria. Både

¹⁷ Munthe, 1940

¹⁸ Loewe, Walter, *Petum optimum*, Norma, Borås, 1990

¹⁹ Loewe, Walter, *Liten svensk historia om cigarrer och cigariller*, Svenska Tobaks AB, 1996

Loewe, Walter, *Liten svensk historia om röktoak*, Svenska Tobaks AB, 1994

Loewe, Walter, *Liten svensk cigaretthistoria*, Svenska Tobaks AB, 1992

Loewe, Walter, *Liten svensk historia om snus*, Swedish Match, 1999

²⁰ Loewe, Walter, *Tobaksspinnarna och tobaksfabrikanterna i 1600-talets Stockholm*, Komm. för Stockholmsforskning, Stockholm, 1993

Munthe och Loewe använder sig av arkivmaterial och statistik som källor och deras uppgifter är därmed verifierbara.

För tidigare forskning om tobaksindustrin i Sverige under 1800-talet har jag mest tittat på gamla avhandlingar, böcker och skrifter. En mycket omfattande studie skrevs av Moritz Marcus år 1911 som doktorsavhandling vid Göteborgs högskola. Avhandlingen heter *Den svenska tobaksindustrin år 1908*²¹ och utgår från statistik från de tobaksfabriker som fanns år 1908. Studien är delvis gjord från offentlig statistik, men även genom att frågeformulär har skickats ut till diverse fabrikanter, arbetare och hemarbetare inom tobaksindustrin. Marcus utgår från en hypotes om att de olika grenarna inom tobaksindustrin, dvs. cigarrfabrikation, cigarettfabrikation, snusfabrikation och rök och tuggtobaksfabrikation, skiljer sig från varandra i såväl teknisk produktion som ekonomisk avkastning och kapitalbehov.²² Studien bekräftar Marcus påstående, och det är en välgjord studie som bygger på ett stort statistiskt underlag. Avhandlingen har haft en stor inverkan på efterföljande studier om tobakshantering, både Loewe och Munthe använder sig av Marcus resultat i sina böcker, och även jag utgår till stor del från Marcus avhandling för att se hur ”mitt” företag passar in i den generella statistiken. Även om det statistiska underlaget i Marcus studie endast är för år 1908 är avsnitten om hur tillverkningen såg ut och arbetarnas könsfördelning applicerbara på både tidigare och senare år.

Jag har även gått igenom de tidigare böcker som har skrivits om olika tobaksföretag. Munthes och Loewes böcker är översiktliga och undersöker inte de enskilda företagen, även om de ibland gör ett mindre nedhopp vid ett större företag, exempelvis Ljunglöfs. Om Ljunglöf finns en bok *Snuskungen: Ljunglöfs Ettan och det svenska snuset*²³ från 1999 av Inga Junhem, Patrik Hildingsson och Peter Feurst. Det finns även en bok om företaget P C Rettig, *P. C. Rettig & Co 1845-1945 : ett blad ur tobaksindustriens historia i Finland*²⁴ av Eric Bahne som utkom 1950. Båda böckerna handlar om riktigt stora tobaksföretag och fabrikanter, Ljunglöf var utan konkurrens den största producenten som år 1910 stod för 28 % av Sveriges totala tobaksproduktion.²⁵ Böckerna tecknar en företagshistoria och ser på två stora företag som

²¹ Marcus, Moritz, *Den svenska tobaksindustrin år 1908*, Diss. Göteborg : Högsk., Stockholm, 1911

²² Marcus, 1911, s. 251

²³ Feurst, Peter, Hildingsson, Patrik & Junhem, Inga, *Snuskungen: Ljunglöfs Ettan och det svenska snuset*, Tobaksmuseet, Stockholm, 1999

²⁴ Bahne, Eric, *P. C. Rettig & Co 1845-1945: ett blad ur tobaksindustriens historia i Finland*, Åbo, 1950

²⁵ Loewe, 1990, s 99

expanderar under åren fram till Tobaksmonopolets övertagande 1915. Vidare finns Rune Bokholms bok *Handel och vandel: tre generationer Suell*²⁶ från 2004, som handlar om familjen Suell i stort, då den även hade andra engagemang än tobaksfabriken. Den undersökta perioden är 1712-1817 och handlar i stort om entreprenörskap och är mer av en släkthistoria än en företagshistoria.

En genomgång av forskningsläget inom tobakshistoria och tobaksindustri visar på en brist i beskrivningar av mindre företag, samt företag som minskar i produktion istället för tvärtom. Jag menar därför på att min undersökning av företaget J A Boman & Co fyller ett kunskapsgap och kan bidra med värdefull information om hur ett mindre företag gick en annorlunda väg än de stora företagen, och hur produktionen och i förlängningen företaget förändrades över tid.

Tidigare forskning företagshistoria

Det finns en del intressant forskning om själva ämnet företagshistoria som har varit relevant för att skapa ett teoretiskt ramverk till denna uppsats. I Karl Gustav Hildebrands essä ”Om företagshistoria” tar han upp vissa betänkligheter som måste iaktas när företagshistoria produceras. Hildebrand menar att ett individualiserat studium av det enskilda företaget är att föredra framför att endast jämföra olika företag med varandra, dels av praktiska skäl, dels för att ta tillvara det som är unikt för just det företaget.²⁷ Även Kersti Ullenhag är inne på samma spår, och hon menar att även om studien är fokuserad till endast ett företag så kan det ändå säga något om den större helheten, i det här fallet tobaksindustrin. Ullenhag ser företaget som en del av helheten, som en form av mikroperspektiv för att förklara makrosammanhanget²⁸ och hävdar att det går att använda ”aktörsorienterade studier på mikronivå för att konkretisera förlopp och fånga mekanismer bakom den strukturella utvecklingen på makronivå”.²⁹

²⁶ Bokholm, Rune, *Handel och vandel: tre generationer Suell*, Atlantis, Stockholm, 2004

²⁷ Hildebrand, Karl-Gustaf, *Om företagshistoria*, Uppsala univ., Uppsala, 1989
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-2275>, s 1-3

²⁸ Ullenhag, Kersti, *Delen och helheten: företags- och industrihistorisk forskning under fyra årtionden*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2001, s 25

²⁹ Ullenhag, 2001, s 7

Det har varit nyttigt för både mig och min uppsats att följa diskursen om företagshistoria som ämne, och den avgjort mest fruktsamma litteraturen har varit *Business history in Sweden*³⁰, 2011, en antologi med varierande kapitel om metoder, teoretiska angreppssätt och diskussioner om empiriskt material.

Syfte och frågeställningar

Syfte

Min uppsats har ett delat syfte. Den ena delen av syftet är rent företagshistorisk, jag vill bidra med kunskap om ett mindre företag då jag i forskningsläget har identifierat ett kunskapsglapp när det gäller mindre företag i allmänhet, och tobaksföretag i synnerhet. Den andra delen av syftet är metodologisk, hur närmar vi oss som forskare ett företag utan direkta företagshandlingar? Går det att skapa sig en bild av företaget utifrån andra dokument?

Den första delen av syftet kommer att besvaras löpande under undersökningen, och den andra delen besvaras först i den sammanfattande diskussionen.

Frågeställningar

- Hur förändrades företaget under de verksamma åren?
- När och under vilka omständigheter förändrades företagets produktion?
- Hur såg arbetsstyrkan ut?
- Hur ägdes företaget? Var ägarna representativa för tobaksfabrikanter i sin samtid?
- Särskilde sig företaget från andra samtida tobaksföretag? På vilket sätt?
- Hur kan en undersökning av ett företag utan efterlämnade företagshandlingar se ut?
- Vilket källmaterial kan ge en adekvat bild av företaget och dess historia?

³⁰ Lönnborg, Mikael & Rytönen, Paulina (red.), *Business history in Sweden = näringslivshistoria i Sverige*, Gidlund, Möklinta, 2011

Källor och källdiskussion

Det material som jag har använt mig av i den här uppsatsen har till stor del styrts av vad som har funnits att tillgå. Det har gjort att uppsatsen har skapats utifrån de källor som funnits, och den har i viss mån även möjligen blivit lidande av ett bristande källmaterial.

Det material som har varit grunden för den kvantitativa delen av undersökningen är *Bidrag till Sveriges officiella statistik*, i fortsättningen kallad BiSOS, och den avdelning som har varit aktuell för min uppsats är ”Fabriker och manufaktur”. BiSOS innehåller, precis som namnet indikerar, ett sammandrag av statistik över fabrikers produktion i Sverige, även kallade fabriksberättelser och/eller årsberättelser, och tillhör Kommerskollegiets arkiv. BiSOS utkom mellan 1858 och 1910, och dessförinnan fanns *Commerce-Collegii underdåniga Berättelse om Fabrikernes och Manufacturernes ställning* under åren 1830-1857. I båda ovanstående samlingar är tobaksfabriker en egen underrubrik, och på Riksarkivet i Marieberg finns primärmaterial från de olika fabrikena. Primärmaterialen är sorterat under stad, där det går att se vilken produktion och hur många arbetare respektive fabrik hade. Primärmaterialen är mellan 1847 och 1862 inlagt på mikrofilm, och åren 1863-1890 och 1891-1895 är det inlagt på mikrokort. Efter BiSOS tog *Sveriges officiella statistik*, SOS, över årsberättelserna, och primärmaterialen från de olika fabrikena är inbundet i stora volymer.

Statistiken har varit helt ovärderlig för min uppsats, den spelar en stor roll i undersökningen av hur företaget har utvecklats, expanderat och minskat under åren. Det går att utläsa förändringar i produktionsmetoder, skillnader i personal och hur produktionens värde ökar/minskar. Jag har jämfört företagets statistik med statistik för Göteborg och Sverige, och utifrån det räknat ut företagets marknadsandel. Fabriksberättelserna anser jag har en mycket god validitet och får anses vara trovärdiga då det är offentlig statistik.

De övriga tryckta källor som primärt har använts är diverse notiser gällande företaget, främst tidningsnotiser från *Post och Inrikes Tidningar*, men även från andra samtida tidskrifter. De tidskrifter som medverkar i undersökningen är följande: *Folkets röst*, *Göteborgs Weckoblad*, *Jönköpingsbladet*, *Norra Skåne*, *Post och Inrikes tidningar*. *Post och Inrikes Tidningar* var

rikstäckande och hade som främsta uppgift att förmedla juridiska kungörelser över landet. Den fungerade även som nyhetstidning fram till 1920-talet.³¹

Andra tryckta notiser som jag har använt mig av är *Samling af anmälningar till aktiebolagsregistret, det hos Kungl. Patent- och registreringsverket förda försäkringsregister samt förenings- och handelsregistren: innehåller de anmälningar, som kungjorts i Post- och inrikes tidningar*, [Kungl. Patent- och registreringsverket], Stockholm. De förvaras inbundna i volymer för åren mellan 1888-1940 på Riksarkivet i Marieberg. I dem har jag hittat notiser som av olika anledningar har varit svåra att hitta direkt i *Post och Inrikes Tidningar*, framförallt har det varit betydligt enklare för mig som forskare att söka efter företagets olika notiser med hjälp av ordentliga register över företagsnamn.

En nyttig och informativ källa som jag har undersökt är Adresskalendern Göteborg, som i olika omgångar hette *Adress-kalender för Götheborgs stad och dess omgifningar, Göteborgs kalender, Göteborgs adresskalender* och *Göteborgs Adress- och Industrikalender*. Den har varit till stor hjälp, både för att få en överblick över företagets förändring under åren 1850-1899, men även för att få en historisk kontext. Alla näringsidkare inom Göteborg finns med i kalendern, och det står även adresser och vilka föreningsengagemang respektive näringsidkare innehade. Annonser förekom flitigt i Adresskalendern, och vid några tillfällen figurerade Körner & Boman/J A Boman & Co i annonsdelen.

De få bolagshandlingar som finns kvar samt en del arkivmaterial från Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba har använts flitigt. Till största delen består arkivmaterialet av priskuranter men även till en mindre del av brev till och från andra samtida tobaksfabrikanter där företaget nämns och omtalas.

Under sökningen i Tobaks & Tändsticksmuseets arkiv hittade jag en personlig hågkomst från en disponent Gustaf Hjort som tjänstgjorde på företagets kontor under åren 1908-1915, och som efter monolets övertagande fick anställning inom monolet.³² Hjorts minnen och personliga reflektioner gav mig en god inblick i hur företaget fungerade under de sista åren. Ofta kan hans hågkomster stödjas av statistik och/eller andra samtida källor, vilket ger källan kredibilitet. En nackdel med Hjorts intervju är att den är utförd år 1960, 45 år efter Tobaksmonolets övertagande och 52 år efter Hjorts anställning hos J A Boman & Co. Det

³¹ Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/lang/post-och-inrikes-tidningar>, Post- och Inrikes Tidningar, hämtad 2014-05-19 kl. 17.49

³² Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp "Hågkomster" i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

är möjligt, för att inte säga troligt, att tidsgapet mellan händelser och intervju spelar en negativ roll när det gäller riktigheten i minnena. Det faktum att Hjort dessutom intervjuas av en person som är utsänd av Svenska Tobaksmonopolet kan ha varit en faktor i vad Hjort väljer att tala om och vad han väljer att utesluta ur berättelsen. Intervjun används främst för att bidra med mer information till undersökningen, men har inte spelat en signifikant roll i uppsatsens resultat.

Arne Munthes bidrag till den minnesskrift som Tobaksmonopolet gav ut 1940 för att fira sitt 25-års jubileum³³, har använts väl i den här uppsatsen. Munthes kapitel om tobaken och tobakshanteringen i Sverige är vetenskaplig, och han använder sig främst av arkivmaterial och gamla rättsprotokoll. Det faktum att det är en minnesskrift som är beställd av dåvarande Svenska Tobaksmonopolet är, enligt min åsikt, av ringa betydelse då källorna är väl redovisade och jag bedömer att ingen uppenbar vinkling har styrt arbetet. Munthes essä har varit den primära källan till uppsatsens bakgrundsdel tillsammans med Loewes bok³⁴, som beskrivs närmre i uppsatsdelen ”Forskningsläge”.

När det kommer till personuppgifter har folkräkningarna från 1880, 1890 och 1900 använts. De finns i databasen SVAR, tillhörande Riksarkivet.³⁵ De får anses vara tillförlitliga då de har varit föremål för statlig insyn. En del basuppgifter om företaget har tagits från Erik Angelins tjocka volym *Hantverkare och fabriker inom svensk tobakshantering 1686-1915* från 1950³⁶. De uppgifter som finns i boken är baserade på ett enormt arkivmaterial från både Riksarkivet och Tobaks & Tändsticksmuseets arkiv.

Avgränsning och urval

På grund av den uppsjö av tidningar som fanns vid den här tiden så har det varit nödvändigt att göra ett urval för att möjliggöra studien. De tidningar jag använder som källmaterial är primärt utvalda genom ett geografiskt urval, då företaget som uppsatsen avhandlar låg i

³³ Munthe, 1940

³⁴ Loewe, 1990

³⁵ <http://sok.riksarkivet.se.ezp.sub.su.se/svar-digitala-forskarsalen> , Riksarkivet

³⁶ Angelin, Erik, *Hantverkare och fabriker inom svensk tobakshantering 1686-1915*, Nordisk Rotogravyr, Stockholm, 1950

Göteborg, och enligt uppgift distribuerades företagets produktion främst över södra Sverige.³⁷ Undantagen är två, *Post och Inrikes Tidningar*, som var rikstäckande, och *Folkets röst* som var baserad i Stockholm.

Inom den ovan nämnda *Samling af...* (se s 15) har jag gjort nedhopp för olika årtal för att göra materialet mer tillgängligt. Jag har valt vissa år då jag visste att det förekom händelser inom företaget som skulle resultera i kungörelser. När jag däremot studerade BiSOS och dess för- och eftergångare gjorde jag nedhopp på i första hand slumpmässiga årtal för att skapa mig en så bra bild som möjligt av hur produktionen sett ut och förändrats över tid. Att gå ner i varje år, 1847-1915, vore en omöjlighet pga. tidsbrist. Det skulle givetvis ge en bättre bild, men lämpar sig bättre i exempelvis en doktorsavhandling. Jag har alltså gjort nedhopp, ibland med 5 års mellanrum, ibland 9 år och ibland bara ett par år. Jag har medvetet gjort tätare nedhopp under perioder med omvälvande förändringar för företaget, exempelvis när Körner respektive Johan A Boman dör och precis innan Tobaksmonopolets övertagande.

Mitt urval för Göteborgs Adresskalender (m.fl. namn) har varit slumpmässigt, och de årtal som har innehållit någon form av relevant information för min studie har använts i undersökningen. När det gäller det lilla arkivmaterial som finns på Tobaksmuseets arkiv har jag använt i princip allt jag har hittat – det finns så lite att allt var av intresse. Av särskilt intresse var naturligtvis Gustaf Hjorts personliga hågkomst, vilket var det mest givande materialet som gick att hitta på arkivet.

Böckerna som används som källor för bakgrund och till viss del i undersökningen, har valts ut på basis av deras trovärdighet, samtidighet och närhet. Jag har endast valt att använda mig av svensk litteratur och jag har ställt höga krav på deras källhantering. Samtliga har använt primärmaterial från arkiv och analyserat dessa, med noggranna fotnoter och källhänvisningar.

³⁷ Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp "Hågkomster" i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

Metod och metodologiska reflektioner

Undersökningen har till den största delen genomförts på diverse arkiv samt genom en noggrann genomgång av ett fåtal böcker inom ämnet tobaksindustri och tobakshistoria. I arkiven har jag sökt efter handlingar rörande företaget och tagit vara på de som på något sätt rör företaget eller kan tänkas ha beröring med företaget. Senare har det material som insamlats bearbetats och sedan har material med relevans för undersökningen valts ut. Uppsatsen har tillkommit genom en induktiv metod, vilket är vanligt inom studier av företag och företagshistoria.³⁸

I uppsatsen har jag använt både kvalitativ och kvantitativ metod för att närma mig det empiriska materialet. Kombinationen är, sedan företagshistoria började studeras, populär att använda i studier av enskilda företag. Den kombinerade metoden har fördelen av att ge en fylligare bild av ett företag än enbart statistik eller företagets korrespondens.³⁹ De texter som finns att tillgå i form av bolagshandlingar, kungörelser och tidningsnotiser samt i viss mån brev, har undersökts genom innehållsanalys. Statistiken över företagets produktion, som står till grund för en stor del av undersökningen, har analyserats och vägts mot statistik över samtlig tobaksindustri i Sverige. Jag har gjort egna uträkningar baserade på statistiken för att få fram vilken andel av den totala marknaden som företaget stod för under olika år.

Jag har till en mindre del även använt mig av en komparativ metod där det aktuella företaget har jämförts med samtida tobaksföretag, samt med tobaksindustrin som helhet. Genom att undersöka om och hur företaget särskiljer sig från andra företag och tobaksindustrins tendenser har jag närmat mig materialet och försökt svara på de frågor som ställs i samband med syftesförklaringen.

Mitt syfte är delat och den ena delen av mitt syfte är metodologisk. Jag vill ta reda på hur en undersökning kan se ut när det undersökta företaget i princip inte har lämnat några företagshandlingar till eftervärlden. Tom Kärrlander diskuterar i en artikel de metodologiska problem som uppstår när ett äldre företag står till grund för en akademisk undersökning.⁴⁰ Han nämner att en av utmaningarna är att ”betrakta ett företag utan att fastna i senare teorier

³⁸ Lönnborg & Rytönen (red.), 2011, förord, s 19

³⁹ Lönnborg & Rytönen (red.), 2011, förord, s 12-13

⁴⁰ Kärrlander, Tom, 2011, ”Äldre företags historia – metodologiska reflektioner” i Lönnborg & Rytönen (red.), 2011, s 55-79

om företagande (...) vid studier av äldre företag”.⁴¹ Vad Kärrlander menar är att företaget måste studeras i sin tidskontext och att de källor som finns tillgängliga måste läsas med den geografiska platsens unika företagsamhet i åtanke. Jag har under rubriken ”Bakgrund” tecknat en kort bild av tobaksindustrin i Sverige under 1800-talet och jag försöker att i undersökningen kontinuerligt ge en bild av hur framförallt Göteborgs tobaksindustri såg ut. Ett av de största problemen med att hitta det empiriska material som behövs är, enligt Kärrlander, det faktum att företag inte behövde lämna någon bokföring – bokföringslagen infördes inte förrän 1929.⁴² Kärrlander hävdar dock att det i företagshistoriska studier av moderna företag förekommer det motsatta problemet, det finns för mycket material för att skapa sig en god översikt, och därmed försämras chansen för forskaren att lyckas med studien. Han menar även att det är möjligt att en viss brist på material kan (i vissa fall) ge forskaren en större möjlighet att bedriva en god studie av ett äldre företag.⁴³

Teoretiska utgångspunkter

I uppsatsen har jag valt att använda mig av olika teoretiska utgångspunkter för att underlätta analysen av material och slutligen för att närma mig ett resultat. Det angreppssätt jag har valt att utgå från när jag utreder huruvida företaget kan ses som representativt är ett angreppssätt som presenteras av Kersti Ullenhag i skriften *Delen och helheten: företags- och industrihistorisk forskning under fyra årtionden*, från 2001. Ullenhag anser att en studie kan närma sig ett enskilt företag genom att undersöka företaget som en del av den större enheten, i det här fallet tobaksindustrin i Göteborg och Sverige under perioden 1850-1915. Ullenhag menar vidare att en dylik studie kan etablera ett samband mellan makro och mikro, och att ju större marknadsandel företaget innehar desto mer representativitet har det för sin specifika helhet.⁴⁴

⁴¹Kärrlander, Tom, 2011, ”Äldre företags historia – metodologiska reflektioner” i Lönnborg & Rytkönen (red.), 2011, s 69

⁴² Kärrlander, Tom, 2011, ”Äldre företags historia – metodologiska reflektioner” i Lönnborg & Rytkönen (red.), 2011, s 67

⁴³ Kärrlander, Tom, 2011, ”Äldre företags historia – metodologiska reflektioner” i Lönnborg & Rytkönen (red.), 2011, s 76-77

⁴⁴ Ullenhag, Kersti, *Delen och helheten: företags- och industrihistorisk forskning under fyra årtionden*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2001, s 25

I en artikel i *Business history in Sweden = näringslivshistoria i Sverige* påtalar Ullenhag användningen av fallstudier som tillvägagångssätt inom ekonomisk historia. Det är, hävdar Ullenhag, ett bra sätt för ett fält som traditionellt inriktat sig på makroprocesser att lägga an ett nytt fokus på mikronivån där de olika aktörernas roll kan utredas.⁴⁵ Angreppssättet att undersöka aktörernas, i synnerhet ägarens (i min undersökning), roll har influerats av Schumpeters teori om entreprenören som företagets drivande kraft, som genom sin innovation inom produktionen driver företaget framåt. Ullenhag menar att fallstudier på mikronivå skapar en djupare förståelse för de processer som sker på makronivån. Studier av små och mellanstora företag har traditionellt blivit förbisedda som studieobjekt, men Ullenhag anser att de bör studeras då de fyller ett tomrum och bidrar med värdefull information till ekonomisk historia som ämne.⁴⁶

Ovanstående teoretiska angreppssätt har inspirerat min analys, men min uppsats kan på intet sätt påstås vara teoridriven. Jag använder snarare dessa angreppssätt för att sätta in min uppsats i en större kontext och se vad den kan tillföra till det specifika forskningsläget.

⁴⁵ Ullenhag, Kersti, 2011, "Case Studies in Business History as an Approach in Economic History Research", i Lönnberg & Rytkönen (red.), 2011, s 110

⁴⁶ Ullenhag, Kersti, 2011, "Case Studies in Business History as an Approach in Economic History Research", i Lönnberg & Rytkönen (red.), 2011, s 111

Ordlista

Bolagsman – delägare i bolag⁴⁷

Burskap – beviljades av stadens magistrat, och beviset var ett av densamma utfärdat burbrev. För att få ett utfärdat burbrev fick en hantverkare/handlande avlägga ett yrkesprov för att visa sin skicklighet. Burskapet var en förutsättning för att inneha en näringsverksamhet.

Burskapstvånget avskaffades i samband med den fulla näringsfrihet som lagstadgades 1864.⁴⁸

Grosshandlare - person som bedriver handel mellan fabrikant och återförsäljare, implicerar oftast att större partier av den specifika varan hanteras och säljs.⁴⁹

Handelsbokhållare – anställd med ansvar för bokföringen i ett handelsföretag.⁵⁰

Kardus- ett grovt omslagspapper som användes till förpackningar av exempelvis tobak.

Karduser uppstod redan på 1600-talet⁵¹, och det fanns snus i kardus fram till 1990-talet i vanliga livsmedelsaffärer.⁵²

Priskurant – prislista.⁵³

Prokurist – även firmatecknare. Person som har rätt att skriva under rättsligt bindande kontrakt i en firmas namn.⁵⁴

Skålpund – ålderdomlig svensk viktenhet, ca 425 gram.⁵⁵

⁴⁷ Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/sve/bolagsman>, bolagsman, hämtad 2014-05-20 kl. 23.03

⁴⁸ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/lang/burskap/138529>, burskap, hämtad 2014-05-19 kl. 14.16

⁴⁹ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/sve/grosshandel>, grosshandlare, hämtad 2014-05-19 kl. 14.16

⁵⁰ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/sve/bokhallare>, bokhållare, hämtad 2014-05-19 kl. 14.18

⁵¹ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/lang/forpackning>, förpackning, hämtad 2014-05-19 kl. 14.25

⁵² "Vad är kardus?", Tobaks & Tändsticksmuseums webbsida, <http://www.tobaksochstandsticksmuseum.se/sv/Besok/Museifabriken/Vad-ar-kardus/>, 19/5 2014, kl. 23.44

⁵³ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/sve/priskurant>, priskurant, hämtad 2014-05-19 kl. 23.44

⁵⁴ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/sve/prokurist>, prokurist, hämtad 2014-05-19 kl. 14.27
Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/sve/firmatecknare>, firmatecknare, hämtad 2014-05-19 kl. 14.28

⁵⁵ Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezp.sub.su.se/lang/skalpund>, skålpund, hämtad 2014-05-20 kl. 23.07

Undersökning: Ett tobaksföretag i Göteborg 1847-1915

Ett företag skapas, 1847-1858

Jacob Ferdinand Körner erhöll burskap som grosshandlare och tobaksfabrikör den 3 september 1847. Företaget som Körner grundade uppkallades efter honom själv, Ferd. Körner.⁵⁶ Som tobaksfabrikör startade han en tobaksfabrik som var belägen på Norra Hamngatan 6 i Göteborg. Det första året som fabriken är upptagen i officiell statistik över fabriker och manufaktur är 1848 där det anges att fabriken är tillhörig Ferd. Körner och sysselsätter sammanlagt 66 arbetare, varav 40 är barn under 15 år, vid den här tiden ges tyvärr inga uppgifter om arbetarnas könsfördelning. Fabriken producerade tobak till ett värde av 24 000 riksdaler, vilket visar att fabriken var av medium storlek⁵⁷, och producerade 1,7 % av rikets totala tobaksproduktion sett till tillverkningsvärde.⁵⁸ Den största produktionen sett till vikt på fabriken var kardustobak, och snus var den avgjort minsta produktionsgrenen vilken inte ens utgjorde 2 % av företagets totala produktionsvärde.⁵⁹ Vid den här tiden var Ljunglöfs fabrik i Stockholm den största aktören på marknaden, och den tillverkade mest snus. I hela landet var 97 tobaksfabriker verksamma och deras tillverkning hade ökat från föregående år med 12,3 %, och snus var den största enskilda produktionsgrenen.⁶⁰ År 1850 hade Göteborg 24 fabriker, vilket var flest i landet, men Stockholm stod för den största arbetsstyrkan och produktionen.

Firman Ferd. Körner var år 1848 atypisk i den aspekten att snuset hade en relativt liten roll, när snusproduktionen i riket var så pass stor. Den var även atypisk i sitt anställande av en väldigt stor andel barn, hela 61 % av arbetsstyrkan var barn under 15 år, i en tidsperiod då barn utgjorde 36 % av samtliga tobaksarbetare i landet.⁶¹

⁵⁶ Angelin, 1950, s 86

⁵⁷ Riksarkivet, F035-31634

⁵⁸ Uppgifterna bygger på primärmaterial till fabriksberättelser, F035-31364, samt *Commerce-Collegii Underdåinga Berättelse om Fabrikernas och Manufakturernes ställning år 1848*, RA

⁵⁹ Uppgifterna bygger på primärmaterial till fabriksberättelser, F035-31364, samt *Commerce-Collegii Underdåinga Berättelse om Fabrikernas och Manufakturernes ställning år 1848*, RA

⁶⁰ *Commerce-Collegii Underdåinga Berättelse om Fabrikernas och Manufakturernes ställning år 1848*

⁶¹ Munthe, 1940, s 113

Körner var en man som redan då, vid 26 års ålder, var aktiv i stadens affärsliv och han var sedan tidigare engagerad i ett handelsföretag. Enligt adresskalendern som utkom i Göteborg år 1850 drev Körner grosshandlarfirma under firman A H Evers & Co.⁶² Körner var aktiv i Göteborgs föreningsliv och stad, han var ordningsman för 15e Roten (stadsdel),⁶³ samt satt med i olika styrelser som ledamot, i bl.a. Fabriksföreningen, Hypotheksföreningen och i Göteborgs Sparbank.⁶⁴

Johan Adolf Bernhard Boman upptogs till bolagsman år 1849. Johan A Boman var då handelsbokhållare, och han avancerade snabbt inom företaget. År 1854 ändrades firmans namn till Körner & Boman.⁶⁵ Boman engagerade sig, precis som kompanjonen Körner, i Göteborgs stad och särskilt i sociala insatser. År 1857 var Boman 5e afdelningsförmän på Göteborgs frivilliga Bergnings-korps samt ombud vid Försörjningshuset.⁶⁶ Både Boman och Körner figurerar i diverse olika tidningsnotiser och artiklar, oftast i samband med engagemang i föreningar och bolag. Körner var för sin del engagerad i bildandet av ett sjöförsäkringsbolag⁶⁷. Säkerligen kan hans engagemang tänkas vara grundat i en omsorg för det egna företaget då tobakstillverkningen vid den här tiden var beroende av import av tobaksblad från utlandet med båtar.⁶⁸

Efter Bomans delägarskap i firman genomgår produktionen vissa förändringar. Fabriken producerar år 1853 tobak till ett värde av 63 000 riksdaler. Den mest dramatiska förändringen har skett inom cigarrtillverkningen där fabriken nu tillverkar 1 600 000 cigarrer, jämfört med 12 000 år 1848, se tabell 1. Ökningen är symptomatisk för hela landet, då cigarrtillverkningen mellan åren 1850-1860 tredubblades.⁶⁹ Arbetsstyrkan vid fabriken såg även den annorlunda ut och uppgick nu till 78 arbetare varav 30 var barn under 15, se tabell 2. Andelen barn hade minskat med 9 procentenheter och andelen barn var nu 38 % vilket får ses som en rejäl minskning.

⁶² *Adresskalendern Göteborg 1850*, s 182

⁶³ *Adresskalendern Göteborg 1851*, s 52

⁶⁴ *Adresskalendern Göteborg 1857*, s 52,81-82

⁶⁵ Angelin, 1950, s.86

⁶⁶ *Adresskalendern Göteborg 1857*, s 61 & 118

⁶⁷ *Post och Inrikes Tidningar*, 5/5, 22/5 1857

⁶⁸ Marcus, 1911, s 31

⁶⁹ Munthe, 1940, s 109

När importen av tobak av olika skäl blev otillräcklig, oftast pga. dåliga skördar eller missväxt, drabbade det samtliga firmor i Göteborg. En tidningsnotis från 1857 lyder:

Tobak. De större fabrikanterne här på platsen af Cigarrer herr Prytz & Wieneken. Körner & Boman samt Lampe & comp. hafva. med anledning af minska- de och felslagna tobaksskördar och deraf förorsakade betydliga prisstegringar å råvaran, med denna dag höjt sina priser på Cigarrer med 5 å 10 rdr rgs per 1.000 stycken, och fastställt konditionerna till 6 månaders kredit med 10 proc. rabatt, eller per kontant med 15 proc. rabatt. P. S.⁷⁰

Av notisen framgår det att de olika tobaksfabrikanterna kunde samarbeta när det krävdes, för att främja samtligas affärer.

Vid den här tiden tillverkade Körner & Boman olika sorters tobak: snus, cigarrer och rök-och tuggtobak.⁷¹ I en annons från 1857 förkunnar Körner & Boman att de säljer ”cigarrer, rök-och tuggtobak samt snus af egen tillverkning” och ”En gros lager af Kentucky, Maysville och de flesta sorter Cigarr-tobak till billiga priser” från fabriken på Norra Hamngatan 6.⁷² Kontoret låg under de första åren på Smedjegatan 5, men flyttade i april 1857 till Östra Hamngatan 14⁷³ dit även fabriksverksamheten skulle flyttas inom kort.

Nu belägen på Östra Hamngatan 14, där den skulle förbli resten av dess verksamma år, ändrades fabriken's produktion något jämfört med tidigare år. Cigartillverkningen sjönk år 1858 till 70 000 cigarrer, en drastisk förändring jämfört med fem år tidigare. Tillverkningen av spunnen och pressad tobak, snus och kardustobak ökade på bekostnad av cigarrerna och det syns även på förändringarna inom arbetspersonalen vilka nu var 60 anställda, varav 13 barn, se tabell 2. Det är svårt att säga vad förändringen i personal och produktion berodde på, men att de hänger ihop är troligt eftersom det krävdes fler arbetare för att tillverka cigarrer än någon annan tobaksprodukt.

⁷⁰ *Post och Inrikes Tidningar*, 18/2 1857

⁷¹ Angelin, 1950, s.87

⁷² *Adresskalendern Göteborg 1857*

⁷³ *Adresskalendern Göteborg 1857*, s 187

Körners frånfälle och Johan A Bomans övertagande, 1859-1878

Den 14 november 1859 avled Körner, endast 38 år gammal, av en inflammation.⁷⁴ Hans död uppmärksammades även utanför Göteborg, exempelvis i *Jönköpingsbladet*: ”Grosshandlare F. Körner, en i kommunala angelägenheter mycket verksam och anlitad man, har aflidit”.⁷⁵ Även i den rikstäckande tidningen *Folkets Röst* blir Körners död en notis: ”Döde i landsorten (...) Grosshandlaren Jacob Ferdinand Körner i Strömstad den 14 Nov., 38 år.”⁷⁶

Körner, som ägde ett till företag vid sin död, efterlämnade bägge företagen till sin hustru Eda Körner. En notis från januari 1860 tillkännager:

Att den handelsrörelse, som min aflidne man under firma Ferd. Körner & Komp idkat, med denna dag för min räkning upphör, varder härmed författningarna likmält tillkännagifvet och att densamma af Herr Joh. Bagge under egen ansvarighet fortsattes. Götheborg den 31 December 1859. Eda Körner, Enka efter aflidne Ferdinand Körner. I sammanhang med ofvansläende tillkännagifves, att jag under firma Ferd. Körner & Komp:i för egen räkning bedrifver Handels- och Koinmissionsaffärer. Götheborg den 31 December 1859. Joh. Bagge.⁷⁷

Eda Körner frånsade sig firman Ferd. Körner & Kompani, men fortsatte att under en tid vara engagerad i tobaksfirman Körner & Boman, enligt en kungörelse från februari 1860 som lyder:

Att den Tobaksfabriks-rörelse jag Boman gemensamt med numera framlidne Herr Ferd. Körner idkat, hädanefter kommer att fortsättas af undertecknade, med bibehållande af oförändrad firma: Körner & Boman, som uteslutande tecknas af J. A. Boman, få vi härmed författningenslignigt tillkännagifva. Götheborg den 1 Januari 1860 Eda Körner född Meyer. J. A. Boman.⁷⁸

Att en tobaksfabrikants änka tog över efter makens död var inget ovanligt. Det skedde ofta, och ibland stod änkan som ensam ägare och ensamt ansvarig för driften av företaget i många år.⁷⁹ Så var dock inte fallet med Eda Körner. Exakt ett år efter den ovanstående kungörelsen kunde det läsas i *Folkets röst*:

⁷⁴ Göteborgs Domkyrkoförsamling F:1 (1855-1860), Göteborgs landsarkiv

⁷⁵ *Jönköpingsbladet*, 17/11 1859

⁷⁶ *Folkets röst*, 23/11 1859

⁷⁷ *Post och Inrikes Tidningar*, 5/1 och 23/1 1860

⁷⁸ *Post och Inrikes Tidningar*, 6/2 1860

⁷⁹ Munthe, 1940, s. 117

Det fabriksbolag Eda Körner och J. A. Boman, sedan Ferd. Körner dödliga frånfälle, i Göteborg idkat, under firma: Körner & Boman, är upplöst: J. A. Boman uppgör bolagets oafslutade affärer; och idkar för egen räkning tobaksfabriks- och handelsrörelse, under firma: J. A Boman & komp.⁸⁰

Boman drev nu sin egen firma och annonserade snart under eget namn, ” J A Boman & Co Tobaksfabrik och kontor” tillkännagav att han sålde ett ”assorterad lager” av egentillverkad tuggtobak, kardustobak och snus till ”billigaste priser” och förkunnade även att det finns ”Gamla fina cigarrer af Körner & Bomans fabrikat, till betydligt nedsatta priser”.⁸¹ En del skillnader har skett i annonseringen sedan Körners bortgång, en av dem att Boman nu använde superlativet ”billigaste” i fråga om priser istället för ”billiga” som användes under Körners tid. Boman valde att sälja ut det lager som fabriken innehade av cigarrer som tillverkats under namnet Körner & Boman, och anledningen till det kan uppsatsförfattaren endast spekulera i. En rimlig anledning är att cigarrer hade en s.k. gördel, ett klistrat märke, och att de gamla cigarrerna bar Körner & Bomans gamla gördel. Om Boman ville göra företaget till sitt eget och styra det i sin egen riktning kan det tänkas att det var viktigt att göra sig av med varor som inte representerade det nya varumärket.

Endast ett år efter övertagandet blev Boman inbjuden till världsutställningen i London 1862. Boman deltog i klassen 3 c med spunnen, pressad och skuren tobak. Även andra tobaksfabrikanter från Göteborg och Stockholm var inbjudna, bland andra W. Hellgren & Co och Prytz & Wiencken.⁸² Boman erhöll ett hedersomnämmande vid utställningen, ett *LONDINI HONORIS CAUSA*, vilket han även marknadsför sig med på en priskurant från 1866.⁸³ Den berömda snusfabrikören Ljunglöf från Stockholm hade deltagit vid en tidigare världsutställning i Paris år 1855, och erhöll där en guldmedalj vilken även den användes i marknadsföring i priskuranter och annonser.⁸⁴ Det är tydligt att en medalj eller ett hedersomnämmande från en världsutställning ingav respekt för det hantverk som förtjänat det. Boman engagerade sig i att marknadsföra företaget, inte bara på världsutställningen 1862, utan även på Allmänna Industri-utställningen i Stockholm 1866.⁸⁵

Johan A Boman var fortsatt aktiv i olika föreningsstyrelser, vilket var vanligt för tobaksfabrikörer vid den här tiden, de hade ofta en vital roll i samhället, både politiskt och

⁸⁰ *Folkets röst*, 6/2 1861

⁸¹ *Adresskalendern Göteborg 1862*

⁸² *Post och Inrikes Tidningar*, 23/6-1862

⁸³ Priskurant från 1866, J A Boman & Co, Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

⁸⁴ Priskurant från 1894, Ljunglöf, Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

⁸⁵ *Allmänna Industri-utställningen i Stockholm 1866: officiell katalog*, Norstedt, Stockholm, 1866

inom föreningslivet.⁸⁶ Boman själv var ledamot i en rad olika kommunala- och föreningsstyrelser, bl.a. Drätselkammaren, Fabriksföreningen, Göteborgs Gas-aktiebolag, Köpmansföreningen, Pensionsinrättningen m.fl. Han erhöll ordförandepost i Fabriksföreningens skolstyrelse och han var även filantrop och startade en donationsfond för Frimurar-barnhuset där donationer gjordes i 100 000-kronorsklassen under 1870-talet.⁸⁷

Johan Adolf Bernhard Boman var en man som hade ambitioner i livet. Han föddes under relativt enkla förhållanden, son till en skeppare och en hushållerska. När han 1849 blir bolagsman i Ferd. Körner är det under titeln handelsbokhållare. Han avancerar till tobaksfabrikör vid tiden för sitt giftermål år 1851.⁸⁸ Det var inte ovanligt för anställda att bli upphöjda till bolagsmän eller kompanjoner vid tobaksföretag under 1800-talet, det patriarkaliska systemet till trots. Firmaägarna insåg fördelarna med en lojal kompanjon, och de belönade gott arbete med mer avancerade arbetsuppgifter och ibland även delägarskap i firmorna. Boman gifte sig även över sin klass med en kvinna av adlig släkt, Gustafva Amanda d'Orchimont. Tillsammans fick de tre söner som överlevde till vuxen ålder: Axel (1857), Herman (1859) och Gustaf (1861). Familjen levde i Göteborg och i samma hushåll bodde, förutom ett antal pigor, även Bomans syster Maria Theodora Rosenborg Boman som var änka med ett barn, Adolf Hilding Rosenborg, som var kusin till Bomans söner.⁸⁹

År 1866 skapade Boman snusmärket General, vilket är det enda märke som har överlevt till dagens datum. Enligt en priskurant från 1866 säljer J A Boman & Co en ”General blandning” till priset av 0,75 riksdaler för ett skålpund.⁹⁰ Det är det första dokumenterade försäljningen av General blandning under J A Boman & Co, men även andra snusfabrikanter vid den här tiden sålde snus under namnet General/Generalsnus/General blandning. Brinck & Hafström sålde en ”Generalblandning” och Fiedler & Lundgren sålde ”Generalsnus”.⁹¹

Firman tillverkade även snus av varianterna Mellangroft, Grofsigt (starkt), Virginia, Bolongaro och Robillard och prismässigt låg de ungefär likvärdigt som andra Göteborgsföretag vid den här tiden.⁹²

⁸⁶ Munthe, 1940, s. 117

⁸⁷ *Adresskalendern Göteborg, 1861-1879*

⁸⁸ *Adresskalendern Göteborg, 1851*

⁸⁹ Folkräkningen 1880 och 1890, Databasen SVAR, RA

⁹⁰ Priskurant från 1866, J A Boman & Co, Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

⁹¹ Priskuranter från diverse tobaksföretag under åren 1860-1900, Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

⁹² Enligt en jämförelse mellan priser på priskuranter under åren 1860-1880, Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

År 1863 hade fabriken 5 spinnstolar, 11 tobakspressar, 2 kardusmaskiner och 1 snuskvarn. På de uppräknade maskinerna arbetade sammanlagt 36 arbetare, inklusive en mästare, varav 12 respektive 8 var män och kvinnor över 18 års ålder. Utöver de vuxna arbetarna var även 5 pojkar och 10 flickor under 18 år anställda vid fabriken. Tillsammans tillverkade de 228 000 cigarrer, 17 000 skålpund Kardustobak, 72 000 skålpund spunnen och pressad tobak samt 25 000 skålpund snus till ett sammanlagt värde av 107 000 kr, se tabell 1 och 2. Fabriken sysselsatte nästan 9 % av stadens totala antal fabriksarbetare och stod för ca 8 % av Göteborgs totala tillverkningsvärde av tobak, och antalet tobaksfabriker i Göteborg var 15 vilka varierade i storlek. I sammanhanget var J A Boman Co en mellanstor aktör.⁹³

Utifrån ovan nämnda statistik finns det flera slutsatser som kan dras, bland annat anledningen till den starka närvaron av kvinnor och minderåriga arbetare vilken kan tillskrivas cigarr- och kardustillverkning. Vid cigarrtillverkning var kvinnor överrepresenterade över hela landet, ca 70 % av cigarrarbetarna var kvinnor.⁹⁴ Tillverkningen av diverse förpackningsmaterial, exempelvis karduser, hade även den en majoritet kvinnliga och minderåriga arbetare. Att Boman vid den här tiden, ca 1860-1875, sålde konsumentförpackningar är tydligt med bevis från såväl annonserna som vänder sig direkt till slutkonsument och det faktum att fabriken hade två kardusmaskiner. Karduser var den vanligaste konsumentförpackningen för tobak vid den här tiden, såväl som för diverse andra varor som ammunition eller tändstickor. Varorna såldes både från fabriken och från en affär på Torggatan 24 som Boman ägde under åren 1866-1875.⁹⁵

Statistik från 1873 visar att J A Boman & Co fortfarande, i enlighet med ovanstående resonemang, fortfarande tillverkade kardustobak – 26 000 skålpund, se tabell 1. Fabriken stod nu för ca 7 % av Göteborgs tobakstillverkning⁹⁶, den något lägre procentenheten mot tio år tidigare berodde på att cigarrtillverkningen föll bort 1871. Det finns inga dokument om varför cigarrproduktionen lades ned men med hjälp av Marcus avhandling⁹⁷ kan frågan belysas utifrån behovet av arbetare. En cigarrproduktion krävde upp till 10 gånger så många arbetare som snusproduktionen för att få ut samma produktionsvärde.⁹⁸ När Boman gjorde sig av med

⁹³ Uppgifterna bygger på primärmaterial till fabriksberättelse 1873, Serie 4, 2054:3/4/16, samt BiSOS, fabriker och manufakturer, sammandrag 1863, RA

⁹⁴ Marcus, 1911, s 176

⁹⁵ *Adresskalendern Göteborg 1866-1875*

⁹⁶ Uppgifterna bygger på fabriksberättelsen 1873 samt BiSOS, fabriker och manufakturer, sammandrag 1873

⁹⁷ Marcus, 1911

⁹⁸ Marcus, 1911, s 178

cigarrproduktionen kunde han koncentrera fabriken till de andra produkterna som krävde mindre arbetsresurser, mindre lönekostnader och därmed var mer lönsamma.

En stor skillnad i produktionen var att fabriken nu stoltserade med en ångmaskin med 5 hästkrafter. Arbetarna ökade till 47, och antalet vuxna män ökade från 12 till 20 och andelen vuxna kvinnor hade minskat till 5. Antalet minderåriga flickor hade dock ökat till 18 och pojkarna var nu 4 till antalet, se tabell 2. Förändringen i arbetspersonalen kan delvis tillskrivas avvecklingen av cigarrproduktionen, inom vilken kvinnor var överrepresenterade.

Tillverkningen av spunnen och pressad tobak hade ökat till 91 000 skålpund, tack vare ångmaskinen och den ökade arbetsstyrkan, men snustillverkningen var något lägre – 22 000 skålpund, se tabell 1. Tobaksfabrikerna minskade något i antal vid den här tiden och år 1873 fanns det 11 aktiva fabriker i Göteborg som ägnade sig åt tobakstillverkning.⁹⁹ De fabriker som fanns kvar ökade sin produktion och J A Boman & Co var inte längre bland de tre största tobakstillverkarna i Göteborg. Boman gjorde sig av med sin butik på Torggatan runt 1875, och kardustillverkningen hade upphört i fabriken vilket syns på det faktum att fabriken inte längre begagnar sig av kardusmaskiner. Utifrån det kan det utläsas att de egna karduserna fasades ut och att Boman istället valde att sälja större partier till olika grosshandlare runt om i landet.

Produktion, arbetarnas rättigheter och succession i familjen Boman, 1879-1893

Att jobba på ett tobaksföretag var inte sällan en hälsofara. Många fabriker hade dålig ventilation och i snusfabriker spreds snuspulver i luften. Det var mycket vanligt att arbetarna fick sjukdomar som angrep andningsorganen, bland annat TBC, lungdot och lunginflammation.¹⁰⁰ Förutom de rent hälsovådliga aspekterna av jobbet, så var eldsvådor inte ovanliga i tobaksfabriker. I en kort artikel i *Göteborgs Weckoblad* den 28 augusti 1879:

⁹⁹ Kommerskollegium Fabriksberättelser, Serie 4, S 5808: 4/24, 1873

¹⁰⁰ Lindbom, Tage & Kuhm, Evert, *Tobaksarbetarnas förbund i Sverige 1889-1939: en historik*, Svenska tobaksindustriarbetareförbundet, Stockholm, 1940, s. 93-94

Eldsvåda utbröt i måndags i tobaks-fabriksfirman J. A. Boman & k:s fabriksbyggnad, belägen vid Östra Hamngaten n:r 14 i Göteborg. Efter en kort stund slog lågorna ut genom taket och vindsfönstren till nämnda fabriksbyggnad, och en pinande tobaksrök utvecklade sig från det brinnande tobakslagret. Elden var dock snart dämpad. Men genom den myckenhet vatten, som därför måste användas, blefvo lagren af tobak, stjelk, snus m. m. mer eller mindre skadade. Elden tros ha uppkommit genom sjelfantändning af tobaksstjelkar.¹⁰¹

Då tobaken var mycket torr och det i processen av att göra snus maldes stora mängder tobak, där ibland metallspikar från de stora träfaten strök med och slog gnistor så var det ingen ovanlig företeelse. Det var av största vikt att en vakt alltid höll ett öga på nymalet snusmjöl så att det inte fattade eld, men det var naturligtvis svårt att undvika.¹⁰²

År 1884 hade fabriken ångmaskin 8 hästkrafter och fabriken sysselsatte 29 arbetare, varav 16 män och 10 kvinnor. Fabriken hade inte längre minderåriga flickor anställda, men 3 pojkar var under 18 år. Företaget tillverkar spunnen tobak, karvad tobak och snus till ett värde av 125 000 kr, se tabell 1 och 2. Tillverkningsvärdet var 6,7 % av Göteborgs sammanlagda värde, och ca 1 % av tillverkningsvärdet i landet. Antalet fabriker i Göteborg hade nu minskat ytterligare till 7 fabriker, och de andra fabrikerna ökade ständigt sin produktion.¹⁰³ Boman drog ned på tillverkningen av spunnen och karvad tobak, och lade större vikt vid snuset som ökade från 22 000 skålpund elva år tidigare till 76 000 skålpund år 1884, se tabell 1. Snuset krävde betydligt mindre arbetskraft än vad spunnen/pressad tobak, kardustobak och cigarrer gjorde, vilket syns på det faktum att fabriken som 1873 hade 47 arbetare endast hade 29 anställda år 1884, se tabell 2. De anställda vid fabriken utgjorde år 1884 0,9 % av Sveriges tobaksarbetare, vilket tyder på en viss effektivitet då andelen arbetare är mindre än fabriken andel av tillverkningsvärdet.¹⁰⁴

Boman marknadsförde sig genom priskuranter, men främst genom ett gott rykte. Det finns förhållandevis få, nästan inga, annonser eller annonsmaterial kvar från J A Boman o Co. Att företaget hade ett gott rykte och en god kundkrets kan utläsas från det faktum att namnet var välkänt. En annons från tobakshandlare Lambert Jepsson i Skåne lyder:

¹⁰¹ *Göteborgs Weckoblad*, 28/8 1879

¹⁰² Munthe, 1940, s 180

¹⁰³ BISOS, fabriker och manufaktur, sammandrag 1884, RA

¹⁰⁴ Uppgifterna bygger primärmaterial från fabriksberättelse 1884, Serie 4, S5819:5/21 samt BISOS, fabriker och manufaktur, sammandrag 1884, RA

Herrar Landthandlare!

Fiedler & Lundgrens samt J. A. Boman & Co i Göteborg Luksus säljes till fabriken pris med rabatt vid köp af hel fjerding hos Lambert Jepsson¹⁰⁵

Av ovanstående annons går det att utvärdera att J A Boman o Co vid den här tiden sålde snus, och även annan tobak, i större partier till olika grosshandlare och lät dem sköta marknadsföringen för produkterna, vilket särskilde företaget från andra samtida företag i Göteborg, och i riket, som marknadsförde sig med bolagsnamn och priskuranter i diverse tidskrifter.¹⁰⁶ Skillnaden mellan J A Boman & Co och de andra, större företagen var att de större företagen vände sig direkt till kunden på gatan. J A Boman & Co valde att inte göra det och behövde således inte samma sorts marknadsföring.

År 1885 upptog Johan Boman sin yngste son Gustaf Boman till bolagsman.¹⁰⁷ Boman, som då var 64 år, hade förmodligen i åtanke att sonen en dag skulle ta över företaget. Det var vanligt bland tobaksfabriker och tobaksföretag att gå i arv från far till son i flera generationer.¹⁰⁸ Det mest naturliga var att den äldste sonen tog över, men så blev det icke för Bomans. Den äldste sonen, Axel, var visserligen handelsbokhållare enligt folkräkningen 1880 då han var 23 år gammal.¹⁰⁹ Det är rimligt att antaga att han var anställd hos fadern inom familjeföretaget. Axel blev dock inte upptagen till bolagsman, och i folkräkningen tio år senare kommer en trolig förklaring – han var även då upptagen som bokhållare, skriven hos föräldrarna och ogift vid 33 års ålder, och hade en noterad frånvaro. Han vårdades på Vadstena hospital och det noteras att hans lyte är ”sinnessjuk”.¹¹⁰ I en ”Förteckning å samtliga å Vadstena hospital intagne patienter” är lytet ”svagsint”.¹¹¹ Det är svårt att veta exakt vad han var intagen för, då epiteten sinnessjuk respektive svagsint är för breda. Oavsett varför han sattes på hospitalet så blev följden att han inte kunde fortsätta inom företaget. Mellanbrodern Herman studerade till läkare i Uppsala¹¹² och blev senare medicine doktor.¹¹³ Eftersom

¹⁰⁵ *Norra Skåne*, 2/2 & 4/2 1886

¹⁰⁶ Uppsatsförfattarens uppfattning efter en grundlig genomgång av marknadsföringsmaterial och priskuranter i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

¹⁰⁷ Angelin, 1950, s.86

¹⁰⁸ Munthe, 1940, s. 114

¹⁰⁹ Folkräkningen 1880, databasen SVAR, RA

¹¹⁰ Folkräkningen 1890, databasen SVAR, RA

¹¹¹ Folkräkningen 1890, Förteckning å samtliga å Vadstena hospital intagne patienter d. 31, sida 4 rad 4, databasen SVAR, RA

¹¹² Folkräkningen 1880, databasen SVAR, RA

¹¹³ Folkräkningen 1900, databasen SVAR, RA

Herman hade skapat sig en egen karriär så blev det yngste brodern Gustaf Boman, som tidigare varit handelsbokhållare¹¹⁴, troligtvis på J A Boman & Co, som fick avancera inom företaget.

Far och son arbetade sida vid sida som delägare i firman¹¹⁵ under åtta år, fram till Johan A Bomans död år 1893. Under dessa år sjunker företagets tillverkning av karvad och spunnen tobak ytterligare, medan snuset ökar rejält. År 1889 står J A Boman & Co:s tillverkningsvärde på 120 000 kr, se tabell 1, för 6,9 % av Göteborgs tobakstillverkningsvärde, men fabriken snustillverkning stod för 9 % av Göteborgs totala snustillverkning sett till vikt.¹¹⁶ Boman fick ett lägre pris för sina varor då han enbart sålde till grossister, men i gengäld sparade han in pengar på annonsering, förpackningsmaterial och extra personal. Arbetsstyrkan på fabriken hade till 1889 minskat till 20 arbetare, varav 13 vuxna män, 4 vuxna kvinnor och 1 pojke respektive flicka. Huvudnäringen var snuset och männen var nu i klar majoritet bland de anställda, se tabell 2, vilket överensstämmer väl med Marcus¹¹⁷ resultat att snusarbetarna till en klar majoritet var män.

Under dessa år sker plötsliga förändringar i attityden hos arbetarna på fabrikerna i Göteborg. Göteborgs första fackförening för tobaksarbetare startas 1885, efter att andra föreningar har startats i både Stockholm och Malmö. I Göteborg, som var en stad med många företag och således många fabrikanter och direktörer, märktes klasskillnaderna mer än i de två andra storstäderna. Arbetsgivarna i Göteborg var misstänksamma och skeptiska mot den fackliga organiseringen, då den hotade deras hitintills oemotsagda auktoritet.¹¹⁸ År 1891 skedde en stor lockout, som föranleddes av att fabrikanter Prytz & Wienecken anställde en tysk strejkbrytare. Några av de anställda vägrade jobba sida vid sida med en strejkbrytare och snart strejkade hela arbetsstyrkan på ca 100 personer.¹¹⁹ Det är tydligt att idén om fackförbund och rättigheter för arbetare hade slagit rot hos tobaksarbetarna. Strejken spred sig även till andra fabriker och arbetsgivarna svarade med lockout för sammanlagt 300 arbetare.¹²⁰ Även om det inte finns några belägg för att strejken innefattade J A Boman o Co så är det naturligt att anta att de kände av stämningen i staden och att de indirekt blev påverkade. Strejken och

¹¹⁴ Folkräkningen 1880, databasen SVAR, RA

¹¹⁵ *Samling af anmälningar till aktiebolagsregister, handelsregister och föreningsregister*, volym år 1888, Handelsregistret, nr 68, RA

¹¹⁶ Uppgifterna bygger på fabriksberättelsen 1889 samt BiSOS, fabriker och manufaktur, sammandrag 1889, RA

¹¹⁷ Marcus, 1911, s 251-266

¹¹⁸ Lindbom & Kuhm, 1940, s 85

¹¹⁹ Lindbom, & Kuhm, 1940, s 106

¹²⁰ Lindbom & Kuhm, 1940, s 107

arbetsgivarnas lockout avslutades när arbetarnas föreningsrätt erkändes i den socialdemokratiska partikongressen, som oroade sig för att strejken kunde bli riksomfattande, efter 11 veckors strejk.¹²¹

Boman är död, länge leve Boman 1894-1907

Efter faderns död tar Gustaf Boman över J A Boman & Co med oförändrad firma.¹²² Året efter faderns död upphör fabrikationen av rök- och tuggtobak och firman producerar därefter enbart snus. År 1894 tillverkar företaget 80 000 kg ”diverse tobaksfabrikat” till ett värde av 115 000 kr, se tabell 1. Arbetarna är nu endast 7 vuxna män, inga kvinnor är längre anställda inom företaget, se tabell 2. Antalet tobaksfabriker har sjunkit något jämfört med tidigare år och det finns nu 89 tobaksfabriker i Sverige, varav 9 i Göteborg.¹²³

Fabriken tillverkade under 1894 det sista av övriga tobaksfabrikat, men det specificeras inte hur mycket av respektive tobaksfabrikat. Det är dock troligt att den största delen av de 80 000 kg tobaksfabrikat var snus, särskilt i en jämförelse med efterföljande år då fabriken enbart tillverkade snus och producerade 85 000 kg snus, med lika många arbetare, se tabell 1 & 2. Produktionsvärdet är dock detsamma för 1894 och 1895, vilket påvisar snusets relativa låga värde per kg vikt jämfört med andra tobaksfabrikat. Det faktum att snustillverkningen krävde mindre arbetskraft gjorde dock snuset till en attraktiv produktionsgren.¹²⁴ År 1895 utgjorde J A Boman & Co 9,2 % av den totala snusfabrikationen i Göteborg och 2 % av snustillverkningen för hela riket.¹²⁵

Under den här tiden började allt fler tobaksföretag omvandlas från firmor med ensamma ägare, som J A Boman & Co, till aktiebolag. År 1896 uppgick andelen aktiebolag till 20 % av samtliga tobaksfirmor. Två år senare hade andelen ökat till 25 % och år 1902 utgjorde de 35 % av tobaksbolagen.¹²⁶ Gustaf Boman behöll dock firman som ensam ägare, även om han år 1901 upptog medhjälparen, tillika kusinen, Hilding Rosenberg till prokurist och inofficiell

¹²¹ Lindbom & Kuhm, 1940, s.108

¹²² *Samling af anmälningar till aktiebolagsregister, handelsregister och föreningsregister*, volym år 1893, Handelsregistret, nr 862, RA

¹²³ BISOS, fabriker och manufaktur, sammandrag 1894, RA

¹²⁴ Munthe, 1940, s 111

¹²⁵ Uppgifterna bygger på BISOS, fabriker och manufaktur, sammandrag 1895, RA

¹²⁶ BISOS, fabriker och manufaktur, sammandrag, 1896,1898 & 1902, RA

bolagsman.¹²⁷ Boman var, precis som sin far, aktiv inom en rad olika föreningar och övertog många av faderns platser i diverse styrelser i Göteborg. Han var politiskt aktiv i det konservativa Nationella partiet och var ledamot i första kammaren under åren 1906-1911. Boman satt med i Göteborgs stadsfullmäktige mellan 1897 och 1917, och hans engagemang är, precis som de tidigare ägarna av företaget, typiskt för en tobaksfabrikör under den här tiden.¹²⁸

År 1902 tillverkar J A Boman & Co 130 000 kg snus, se tabell 1, vilket utgör 11 % av Göteborgs snustillverkning, med endast 6 arbetande män över 18 år, se tabell 2. Produktionen av snus har ökat från 85 000 kg år 1895, se tabell 1, och även procentuellt av Göteborgs sammanlagda snustillverkning och även av Sveriges totala där den utgör 2,5 %.¹²⁹

Under början av 1900-talet blåser nya vindar inom tobaksindustrin och det börjar ryktas om ett monopol. År 1902 lades en motion fram i riksdagen om att starta ett tobaksmonopol för att beskatta tobaken, och därmed ge riket bättre inkomster från tobaksindustrin än vad den för tillfället erhöll i form av tull. I utskottet behandlades frågan och det beslutades om att en mer effektiv tobaksbeskattning var önskvärd, men det fanns ännu inget stöd för införandet av ett monopol.¹³⁰

På initiativ av P. Olsen Tobaksfabrik i Arvika och Theodor Jeansson, disponent vid Carl Blomqvists fabriks Aktiebolag, försöker ett antal tobaksfabriker i landet få till stånd en sammanslutning av tobaksfabrikanter med syftet att stå samman mot tull- och prishöjningar. Theodor Jeansson skickar ut ett antal cirkulär till landets samtliga tobaksfabriker vid sekelskiftet och skickar det även till Gustaf Boman. Det första mötet äger rum den 7 mars år 1900. Det noteras i senare korrespondens mellan Paul Olsen och Theodor Jeansson från 1902 att "... alla fabrikanter i riket, med undantag af J A Boman & Co i Göteborg och Pettersson & Co i Stockholm, undertecknat det af styrelsen för Tobaksfabrikantföreningen dem tillställda formulär".¹³¹

¹²⁷ *Samling af anmälningar till aktiebolagsregister, handelsregister och föreningsregister* Volym 1901;1387

¹²⁸ *Vem är det: svensk biografisk handbok*. (1912-). Stockholm: Norstedt, 1933, s 109

¹²⁹ BISOS, fabriker och manufaktur, 1902

¹³⁰ Trolle, Ulf af (red.), *Om tobak i Sverige: jubileumsskrift 1915-1965*, Svenska Tobaks Aktiebolaget, Stockholm, 1965, förord, s 15

¹³¹ Brev från Theodor Jeansson till Paul Olsén, 9/1 1902, Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

Det går inte att säga exakt varför Boman valde att stå över, men möjligtvis var det så att prishöjning till slutkonsument inte berörde J A Boman & Co, då de inte tillverkade konsumentförpackningar.

Ökad produktion och Tobaksmonopol 1908-1915

År 1908 anställdes disponent Gustaf Hjort av J A Boman & Co. Han fick plats på kontoret på Östra Hamngatan 14, i samma byggnad som fabriken, och jobbade fram till överlåtelsen till Tobaksmonopolet 1915. Hjort, som intervjuades om sina minnen från tiden före Tobaksmonopolet, vittnar om att det var Generalsnus som vid den här tiden var företagets största märke. Generalsnuset såldes främst till södra Halland och Skåne, genom grossister i Halmstad och Helsingborg. All försäljning av snuset gick genom grossister, vilket redan har konstaterats i uppsatsen, och snuset packades i kaggar. Riktigt stora snuskaggar köptes in från Uddevalla tunnfabrik, men de mindre kaggarna köptes från bönder och hemarbetare i Landvetter.¹³² Det stämmer bra överens med Marcus studie från 1911, där han finner att ett fåtal fabriker tillgodosedde tobaksföretagen med snuskaggar och att den hemindustri som fanns inom Göteborgsområdet var koncentrerad till Landvetter-Mölnlycke.¹³³ Hjort berättar vidare att kontorspersonalen, exklusive Boman, utgörs av 4 män och fabrikspersonalen av 7 män. Det stöds av den officiella statistik som finns från fabriksberättelsen år 1908. Fabriken tillverkade 184 000 kg snus och utgjorde 3,1 % av Sveriges totala snustillverkning och hela 14 % av Göteborgs snusproduktion, vilket var en bedrift med tanke på att fabriken endast sysselsatte 1 % av Göteborgs tobaksarbetare.¹³⁴

Firman exporterade ett starkt parfymerat, svart luktsnus till Danmark men övrig försäljning skedde inom landet. Råtobaken däremot kom uteslutande från utlandet, främst Bremen i Tyskland.¹³⁵ Enligt Hjort använde inga Göteborgsfirmor svensk tobak i sitt snus, vilket styrks av Munthes undersökning.¹³⁶ Tobaken anlände via stora köpmanshus i Bremen, men den kom

¹³² Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp "Hågkomster" i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

¹³³ Marcus, 1911, s 246

¹³⁴ BiSOS, fabriker och manufaktur, sammandrag 1908 & H I aaa:137

¹³⁵ Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp "Hågkomster" i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

¹³⁶ Munthe, 1940, s 112

ursprungligen från USA. Under J A Boman & Co sista år importerades Kentuckystjälk direkt från USA, utan mellanhänder.¹³⁷

År 1912 bildades Aktiebolaget Svenska Förenade Tobaksfabriker, vilket var en utveckling av Tobaksfabrikantföreningen. Huvudsyftet med bildningen av det nya aktiebolaget, som bildats av 41 företag, var att motverka ett fruktat tobaksmonopol. Genom en sammanslutning av företag ville de visa staten att en effektivisering av tobaksbeskattning var möjlig även utan ett monopol, och till en början hade de stöd i riksdagen.¹³⁸

När Förenade Tobaksfabriker AB bildades sjönk antalet tobaksfabriker i landet drastiskt, från att variera runt 95-105 vid sekelskiftet, till 65 vid Tobaksmonopolets start år 1915. Det sista året före överlåtelsen av firman till Tobaksmonopolet noterar J A Boman & Co att de har tillverkat 253 197 kg snus till ett värde av 401 000 kr. Ångmaskinen, som varit i bruk sedan många år, hade nu 14 hästkrafter och ökade produktionen än mer. Kontoret hade 5 anställda och i fabriken arbetade 8 vuxna män, se tabell 1 & 2.

Exakt vad Gustaf Boman ansåg om övergången till ett tobaksmonopol får uppsatsen låta vara osagt. Det finns inga källor som påvisar varken det ena eller andra. Vad som finns dokumenterat är dock att han blir utsedd till att sitta med i Tobaksmonopolets nya styrelse som vice ordförande, men det blev inte långvarigt. Boman lämnade sin post redan efter två månader, under vilka det rapporterades om ”häftiga debatter” och ”meningsskiljaktigheter”.¹³⁹ Enligt disponent Hjort avsåg sig Boman uppdraget ”i samband med en schism, som inträffade i samband med val av VD”.¹⁴⁰

Den sista officiella företagshandlingen för J A Boman & Co, som existerat under olika namn under 68 år, är överlåtelsen till Tobaksmonopolet som inkommit till Kungliga Patent och Registreringsverket:

¹³⁷ Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp ”Hågkomster” i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

¹³⁸ Trolle (red.), 1965, förord, s 18

¹³⁹ Munthe, 1940, s 319

¹⁴⁰ Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp ”Hågkomster” i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

Den 7 juni 1915,

Till Kungliga Patent- och Registreringsverket

Sedan, på sätt i avskrift bilagda handling utvisar fabrikören Gustaf Boman med firma J A Boman & Co i Göteborg å oss överlåtit sin inom tobakshandlingen utövade rörelse och i samband därmed sitt för rörelsen använda varumärke Nr. 2058, få vi härmed anhålla att i varumärkesregistret vederbörlig mårte [sic!] göras därom, att rätten till sagda varumärke övergått till oss. Stockholm den 7 juni 1915¹⁴¹

Arvet efter J A Boman & Co

Fabriken på Östra Hamngatan 14 fortsatte att vara i bruk även efter Tobaksmonopolets övertagande, fram till 1917 när en stor omorganisering av produktion och modernisering av produktionsprocesser skedde.¹⁴² En del personal blev upptagna inom monopolet, bland andra disponent Hjort.

Hjort blev år 1915 kallad till Stockholm för att med en av Tobaksmonopolets ingenjörer diskutera vilka snussorter som i fortsättningen skulle tillverkas i monopolets regi.¹⁴³ Han talar tyvärr inte om vilka han har rekommenderat men då Generalsnuset är det enda märket som lever kvar än i vår moderna tid, är det rimligt att anta att det är tack vare Hjort som märket, och på ett sätt J A Boman & Co, lever vidare.

¹⁴¹ Äldre företagshandlingar, Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

¹⁴² Munte, 1940, s 420

¹⁴³ Transkriberad intervju med disponent Gustaf Hjort, utförd av Georg Arnström i Båstad 26/1 1960, i mapp "Hågkomster" i Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv

Sammanfattning och slutdiskussion

De frågor som låg till grund för uppsatsen har i stort besvarats av undersökningen. Företagets förändring genom åren har belysts genom statistik och samtida källor i form av kungörelser, tidningsnotiser och annonser. Förändringen har även relaterats till samtida händelser som har skapat kontexten för studien.

Företaget startar som ett mellanstort företag och kan i de inledande åren sägas vara representativt för ett tobaksföretag på 1800-talet på en del områden, exempelvis i åldersfördelning av arbetare, tobaksproduktion, distribution och marknadsföring. Jag har funnit att användandet av minderåriga tobaksarbetare minskar genom åren, precis som tendensen såg ut i resten av landet vilket påvisats av Moritz Marcus avhandling från 1911.

Förändringen i antal arbetare överensstämmer med Marcus teori om att olika tobaksproduktionsgrenar krävde olika många arbetare. I undersökningen är det tydligt att nedläggningen av först cigarrer 1871 och sedan rök- och tuggtobak 1894 hade en stark korrelation med antalet arbetare. Förändringar i produktion uppstod även vid Körners respektive Johan A Bomans frånfälle, och möjliggjorde för den kvarvarande kompanjonen att styra företaget i sin egen riktning vilket bekräftar ett av de i inledningen presenterade teoretiska angreppssätten i fråga om aktörer och entreprenörens roll i företaget.

Aktörerna, i det här fallet de olika ägarna och delägarna, kan ses som representativa för tobaksfabriksägare under andra hälften av 1800-talet och början på 1900-talet. Precis som Arne Munthe framlade i sin essä från 1940, var tobaksfabriksägare ofta framstående i sina hemstäder, och Jacob Ferdinand Körner, Johan Adolf Boman och Gustaf Boman var inga undantag. Samtliga var med i en rad olika föreningar och aktiebolagsstyrelser, och både far och son Boman innehade politiska poster under sina liv.

Jag har även undersökt hur företaget särskilde sig från andra samtida tobaksfabrikanter. Den största skillnaden mellan J A Boman & Co och de andra tobaksföretagen vid samma tid, är att J A Boman & Co (efter ca 1875) valde att inte sälja sina varor direkt till slutkonsument. Det är svårt att veta exakt när detta beslut togs, men utifrån information som extraherats från den statistik som finns tillgänglig och analys av densamma vågar jag mig på en kvalificerad gissning. Den butik som annonserades i *Göteborgs adresskalender* slutade annonseras efter 1875, och efter det förekommer inte heller några annonser eller priskuranter, med undantag

för en notis från 1886 där en tobakshandlare tillkännager att han har snus från J A Boman & Co i sitt lager. En annan indikation på att inga konsumentförpackningar såldes direkt via företaget är att ingen kardusmaskin längre var i bruk, och utan en kardusmaskin kan inga konsumentförpackningar tillverkas. Företaget inriktar sig mer och mer på snus, och effektiviserar produktionen, vilket bevisas både av ökad produktion i samband med minskad personal och att företagets marknadsandel av snus ökar.

Undersökningen tecknar en bild av ett företag som var högst anpassningsbart och som utnyttjade de tillfällen som fanns för omstrukturering av produktionen. Företaget valde att inte försöka konkurrera om konsumenterna med de andra företagen och lät istället produkterna bli efterfrågade av grossister. På det sättet ökade företaget sin andel av den totala snustillverkningen utan att expandera som fabrik eller i arbetskraft.

Som jag påpekade i syftesdelen av uppsatsen, så har min studie ett delat syfte varav den första delens resultat jag nu har redogjort för. Den andra delen är metodologisk och vill ta reda på hur en undersökning kan genomföras utan direkta företagshandlingar från det studerade företaget.

Jag vill börja med att erkänna att uppsatsen naturligtvis hade blivit fylligare och mer uttömmande om det funnits någon form av företagsarkiv kvar från företaget. Nu finns det inte det, och jag anpassade mig efter omständigheterna. Genom att närma mig företaget på två olika sätt, genom både kvantitativ och kvalitativ metod, har det ändå gått att teckna en bild av i vilken kontext företaget verkade och hur det verkade inom sin kontext. Det källmaterial som har funnits har till stor del bestått av års/fabriksberättelser där de rent kvantitativa aspekterna av företagets produktion och produktionsprocessen har kunnat skönjas. Jag har gjort egna uträkningar utifrån företagets fabriksberättelser och de övergripande samlade årsberättelserna för Fabriker och manufakturer, och fått en uppfattning om hur stor marknadsandel företaget haft anspråk på. Genom de kvalitativa källorna, i form av kungörelser, viss korrespondens, en intervju och tidningsnotiser har jag kunnat placera företaget i sin samtid, vilket var en del av det teoretiska angreppssätt som jag har lånat från Kersti Ullenhag. Jag har undersökt företaget som en del av den större enheten, dvs. tobaksindustrin, och utifrån det har jag närmat mig mitt resultat.

Min uppsats kan bidra med en förståelse för hur ett mindre företag, i motsats till de stora tobaksföretag som undersökts tidigare, anpassade sig till sitt sammanhang och även lyckades expandera sin försäljning. Det öppnar upp för nya studier om mindre företag inom de flesta branscher, som tyvärr ofta blir förbisedda.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Lönnborg & Rytönen (red.), 2011, s 111

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet i Marieberg

Kommerskollegiet, Kammarkontorets arkiv

Fabriksberättelser, Serie 3: Mikrofilm: F035-31364, F035-31644, F035-31656

Fabriksberättelser, Serie 4: Mikrokort: S5889; 2/3, S5897; 2/2, S5893; 3/3, S2054; 3/16, S5808; 4/24, S5819; 5/22, S5820; 5/22

Avdelning för näringsstatistik

Primärmaterial till industristatistiken: H I aaa: 11, 137 och 295

Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS)

Fabriker och manufakturer (BiSOS D) 1858-1910

Commerce-Collegii underdåniga Berättelse om Fabrikernes och Manufacturernes ställning.

Fabriker och manufakturer 1848 – 1853

Göteborgs landsarkiv

Göteborgs Domkyrkoförsamling F:1 (1855-1860)

Tobaks & Tändsticksmuseums arkiv i Tumba

Äldre företagshandlingar

Priskuranter, ca 1850-1895

Korrespondens mellan Theodor Jeansson & Paul Olsen, 1900-1904

Hågkomster - Transkriberad intervju med Gustaf Hjort, av Georg Arnström, Båstad 26/1 1960

Tryckta källor

Adress-kalender för Götheborgs stad och dess omgifningar. Årg. 1, 1848, Götheborg, 1848

Göteborgs kalender/Göteborgs adress-kalender, Göteborg, 1850-1877

Göteborgs adress- och industrikalender, Göteborg, 1878-1899

Samling af anmälningar till aktiebolagsregistret, det hos Kungl. Patent- och registreringsverket förda försäkringsregister samt förenings- och handelsregistren: innehåller de anmälningar, som kungjorts i Post- och inrikes tidningar, [Kungl. Patent- och registreringsverket], Stockholm, Årgång 1888, 1893, 1901

Tidningar

Folkets röst, 23/11 1859, 6/2 1861

Göteborgs Weckoblad, 28/8 1879

Jönköpingsbladet, 17/11 1859

Norra Skåne, 2/2 & 4/2 1886

Post och Inrikes Tidningar, 5/5 & 22/5 1857, 5/1, 23/1 & 6/2 1860, 23/6 1862

Litteratur

Allmänna Industri-utställningen i Stockholm 1866: officiell katalog, Norstedt, Stockholm, 1866

Angelin, Erik, *Hantverkare och fabriker inom svensk tobakshantering 1686-1915*, Nordisk Rotogravyr, Stockholm, 1950

Bahne, Eric, *P. C. Rettig & Co 1845-1945: ett blad ur tobaksindustriens historia i Finland*, Åbo, 1950

- Bokholm, Rune, *Handel och vandel: tre generationer Suell*, Atlantis, Stockholm, 2004
- Feurst, Peter, Hildingsson, Patrik & Junhem, Inga, *Snuskungen: Ljunglöfs Ettan och det svenska snuset*, Tobaksmuseet, Stockholm, 1999
- Kärrlander, Tom, 2011, ”Äldre företags historia – metodologiska reflektioner” i Lönnberg & Rytönen (red.), 2011
- Lindbom, Tage & Kuhm, Evert, *Tobaksarbetarnas förbund i Sverige 1889-1939: en historik*, Svenska tobaksindustriarbetareförbundet, Stockholm, 1940
- Loewe, Walter, *Liten svensk historia om cigarrer och cigarriller*, Svenska Tobaks AB, 1996
- Loewe Walter, *Liten svensk cigaretthistoria*, Svenska Tobaks AB, 1992
- Loewe, Walter, *Liten svensk historia om röktobak*, Svenska Tobaks AB, 1994
- Loewe, Walter, *Liten svensk historia om snus*, Swedish Match, 1999
- Loewe, Walter, *Petum optimum*, Norma, Borås, 1990
- Loewe, Walter, *Tobakspinnarna och tobaksfabrikanterna i 1600-talets Stockholm*, Komm. för Stockholmsforskning, Stockholm, 1993
- Lönnberg, Mikael & Rytönen, Paulina (red.), *Business history in Sweden = näringslivshistoria i Sverige*, Gidlund, Möklinta, 2011
- Marcus, Moritz, *Den svenska tobaksindustrien år 1908*, Diss. Göteborg : Högsk., Stockholm, 1911
- Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska tobaksmonopolets tjugofemåriga verksamhet den 1 juni 1940, 1915-1940.*, Stockholm, 1940
- Munthe, Arne, 1940, ”Tobakens och tobakshandlingens historia i Sverige” i *Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska tobaksmonopolets tjugofemåriga verksamhet den 1 juni 1940, 1915-1940.*, Stockholm, 1940
- Trolle, Ulf af (red.), *Om tobak i Sverige: jubileumsskrift 1915-1965*, Svenska Tobaks Aktieföretaget, Stockholm, 1965
- Ullenhag, Kersti, 2011, ”Case Studies in Business History as an Approach in Economic History Research”, i Lönnberg & Rytönen (red.), 2011

Ullenhag, Kersti, *Delen och helheten: företags- och industrihistorisk forskning under fyra årtionden*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2001

Internetkällor

Hildebrand, Karl-Gustaf, Om företagshistoria, Uppsala univ., Uppsala, 1989

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-2275>

www.ne.se

<http://sok.riksarkivet.se.ezp.sub.su.se/svar-digitala-forskarsalen>

<http://www.tobaksochtandsticksmuseum.se/>

Tabell 1

Företagets produktion av tobaksprodukter 1848-1914. Värde anges i riksdaler (rdr) respektive kronor (kr). Vikt anges i skålpund (skp) respektive kilo (kg).

År	Cigarretter		Kardustobak		Spunnen & pressad tobak		Smus		Karfvad tobak		Tobaksfabrikat	
	Antal	Värde, rdr	Vikt	Värde	Vikt	Värde	Vikt	Värde	Vikt	Värde	Vikt	Värde
1848	12 000	18 000	12 500 skp	2 080 rdr	10 500 skp	3500 rdr	2 000 skp	420 rdr	-	-	-	-
1853	1 600 000	320 000	-	-	68 000 skp	25 500 rdr	9 000 skp	1 500 rdr	16 000 skp	4 000 rdr	-	-
1858	70 000	?	-	-	90 000 skp	72 000 rdr	20 000 skp	5 000 rdr	25 000 skp	10 000 rdr	-	-
1863	228 000	4 200	17 000 skp	13 600 rdr	72 000 skp	79 200 rdr	25 000 skp	10 000 rdr	-	-	-	-
1873	-	-	26 000 skp	19 000 rdr	91 000 skp	78 000 rdr	22 000 skp	8 000 rdr	-	-	-	-
1884	-	-	-	-	56 000 skp	66 000 rdr	760 000 skp	38 000 rdr	19 000 skp	21 000 rdr	-	-
1889	-	-	-	-	12 000 kg	35 000 kr	50 000 kg	68 000 kr	3 000 skp	7 000 kr	-	-
1893	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80 000 kg	122 000 kr
1894	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80 000 kg	115 000 kr
1895	-	-	-	-	-	-	85 000 kg	115 000 kr	-	-	-	-
1902	-	-	-	-	-	-	130 000 kg	180 000 kr	-	-	-	-
1908	-	-	-	-	-	-	184 000 kg	255 000 kr	-	-	-	-
1914	-	-	-	-	-	-	253 197 kg	401 000 kr	-	-	-	-

Cigarreernas värde gick
ej att utläsa år 1858.

Källa: Kommersekollegiet, Kammarkontorets arkiv
,fabriksberättelser, Serie 3: Mikrofilm: F035-31364, F035-31644,
F035-31656

Fabriksberättelser, Serie 4: Mikrokort: S5889; 2/3, S5897; 2/2,
S5893; 3/3, S2054; 3/16, S5808; 4/24, S5819; 5/22, S5820; 5/22

Avdelning för näringsstatistik, Primärmaterial till industristatistiken:
H I aaa: 11, 137 och 295

Tabell 2

Företagets anställda 1848-1914. Kön anges ej för åren 1848-1858.

År	Anställda						
	Vuxna		Under 15/18 år*		Mästare	Ägare	Kontors- personal
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor			
1848	25		40				
1853	46		30				
1858	44		13		1		
1863	12	8	5	10	1		
1873	20	5	4	18			
1884	16	10	3				
1889	13	4	1	1	1		
1893	11	3		1			
1894	6				1		
1895	6					1	
1902	6						
1908	7						
1914	8						5

* 1848-1858 räknades
minderåriga som barn under 15.
Efter det dras gränsen vid 18 år.

Källa: Kommerskollegiet, Kammarkontorets
arkiv, Fabriksberättelser, Serie 3: Mikrofilm: F035-31364,
F035-31644, F035-31656

Fabriksberättelser, Serie 4: Mikrokort: S5889; 2/3, S5897;
2/2, S5893; 3/3, S2054; 3/16, S5808; 4/24, S5819; 5/22,
S5820; 5/22

Avdelning för näringsstatistik, Primärmaterial till
industristatistiken: H I aaa: 11, 137 och 295